

Zh.S. Kerimbek

Institute of Literature and Art named after M.O.Auezov
Al-Farabi Kazakh National University, PhD Doctoral candidate, Almaty
zkerimbek@mail.ru

DISPLAY OF "JUSUF-ZLIKHA" IMAGE IN THE LITERATURE

Abstract: "Jusuf – Zlikha" is a romantic poem about the Prophet Jusuf which plot is taken from the Quran and the Bible. The poem begins with the tragedy of the contentiousness between the Prophet Jacob's eleven children. Jacob loved his son, Jusuf, the youngest of eleven children, so much. Ten jealous brothers wanted to kill Jusuf in order to take his father's throne and crown. Jusuf was protected by the angels. Finally, Jusuf was sold into slavery by his brothers. He had lived in foreign countries for a long period of time.

Key words: qissa, hikayat, folklore, image, plot, dastan.

ӘОЖ: 398; 801.8

Ж.С. Керімбек

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, PhD докторант, Алматы қ., Қазақстан

«ЖҮСІП-ЗЫЛИХА» ОБРАЗЫНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕ БЕЙНЕЛЕНУІ

Аннотация. «Жүсіп – Зылиха» сюжеті Құран Кәрім мен Інжілден бастау алатын Жүсіп пайғамбар туралы оқиғаға құрылған ғашықтық қисса. Қисса Жақып пайғамбардың он бір баласы арасындағы күншілдіктен туған қайғылы жәйттерді баяндаудан басталады. Жақып он бір ұлының кенжесі Жүсіпті өте жақсы көрген. Әкесінің патшалық тағы мен тәжін Жүсіптен қызғанған он ағасы оны өлтірмек болады. Жүсіпті періштелер аман алып қалады. Ақырында ағалары Жүсіптің аяқ-қолын матап, құлдыққа сатып жібереді. Қиссада Жүсіптің ұзақ жылдар жат елдерде жүріп, жан төзгісіз қайғы-қасірет көргені суреттеледі.

Түйін сөздер: қисса, хикаят, фольклор, образ, сюжет, дастан.

«Жүсіп-Зылиханың» қолына түскен бір нұсқасын ақын Жүсіпбек Шайхысламов жазып алып, өңдеуден өткізген. Дастан «Қисса-и хәзірет Жүсіп ғәләйһиссәләм мен Зылиханың мәселесі» деген тақырыппен 1898, 1901, 1904, 1907 жылдары Қазандағы «Университет», ал 1913 жылы «Домбровский» баспаханасында, 1918 жылы «Орталық» баспаханасында Ш.Құсайыновтың басып шығаруымен жарық көреді. «Амма Иусуф пайғамбар ғәләйһиссәләм қиссасы» деген қолжазба ӘӨИ-дің қолжазба қорында 127-папкада сақтаулы. Бұл қисса дәптердің 7-106-беттерінде сарғыш қағазға қара сиямен, қауырсын қаламмен араб әрпінде жазылған. Тапсырған С.Ордалиев. Қолжазба 1889 жылы жазылған. 1961 жылы Қостанай экспедициясы әкелген бұл қолжазбаның иесі – Құлмұхамбет Байғұлыұлы. Бұл жөнінде А.Қыраубаева өз еңбегінде біраз тоқталып өткен. Ол «Жүсіп-Зылиха» дастанын зерттеп, осы тақырыпқа қалам тартқан шығыс ақындары Фирдоуси, Құлғали, Рағфузи шығармаларын салыстыра отырып талдап, айырмашылықтарын көрсеткен [1; 35].

Жүсіптің қилы тағдыры жайлы Агадада баяндалған. Онда Мысыр перғауыны Потифар Жүсіпті құлдықтан сатып алып, өзіне қызметші етеді. «Жүсіп өзі шарапшы сияқты ерекше қасиетке ие болды. Бірде ол Потифарға шарап құйып жатқанда: «Бұл қандай шарап? – деп сұрайды Потифар. «Тәтті шарап», - деп жауап береді Жүсіп. «Маған жусаннан жасалғаны керек», - дейді (Потифар).

Тәтті шарап аяқ астынан жусаннан жасалған шарапқа айналады. Потифар шарапты жылытуын сұрайды, шарап сол сәтте жылы болып кетеді. Су және басқалар да солай болады. Потифар оны (Жүсіпті) үйдегі басты билеуші етіп, өзінің қолындағы бар дүниесін тапсырады» [2;39].

Сондай-ақ Құранда Жүсіп пайғамбарға Алла-Тағала тарапынан берілген ерекше қасиеттің бірі – түс жору. Құрандағы Жүсіп қиссасы былай басталады: «Сол уақытта Жүсіп (Ғ.С.) әкесіне: «Әкетайым! Рас мен түсімде он бір жұлдыз және күн мен айды, маған сәжде қылғанын көрдім» деді. Жақып (Ғ.С.): «Әй балақайым! Түсінді туыстарына айтпа! Саған бір айлакерлік жасар. Расында шайтан адам баласына ашық дұшпан» деді [6; 235-236].

Жүсіптің түс жоритын қасиеті жайлы Агадада былай делінген: «Перғауын Мысырдағы барлық данышпандар мен көсемдерді жинап, өзінің түсін жоруды тапсырады, алайда перғауын түсін жақсылыққа жорыған адам болмады.

- «Жеті семіз сиыр» дегеніміз жеті қызыңыз болады - деді сол түс жорушы данышпандар;

- «жеті арық сиыр» дегеніміз жеті қызыңызды жерлейсіз;

- «жеті толық масақ» дегеніміз жеті патшалықты жаулайсыз;

- «жеті арық масақ» дегеніміз жеті аймақ Мысыр тәжінен бас тартады- деп жорыды. Мысыр көсемдері мен данышпандары бар өнерін салғанымен перғауынның қысылған жаны жай таппады, сол кезде Жүсіпті шақыртып, Мысыр билеушісі өзінің алдыңғы түс жорушыларының таяздығын, пасықтығын бірден түсінді» [2;40-41].

Перғауын Потифар Жүсіптің адалдығына барынша сенгендіктен болар барлық дүние-мүлкін тапсырып қойғандығы айтылады. Үйіндегі әйелі Зылиханы да оған сенгені анық көрінеді. Алайда Жүсіптің көркін көргенде Зылиханың ойы бұзылады. Бұл жайында былай делінген:

«Жүсіп ол кезде небәрі 17 жаста болатын, оның нағыз жігіт шағы еді. Потифардың әйелі Зылиха оған өзінің құмарлығын бірден білдірмеді. Ол өзінің киімін күніне үш рет ауыстыртып, оны ырқына көндіруге тырысты. «О, сен қандай сымбаттысың!» – дейді Зылиха. – «әдемі көздерің қандай сиқырлы еді! Дауысың керемет тәтті еді! Менің арфа аспабымды алып, оның ішегінен шыққан әуенге қосылып маған ән салып берші... Ал сенің бұйра-бұйра шашыңды-ай! Мына алтын тарақты өзіңе ал, Жүсіп, сонымен өзіңнің бұйра шашыңды тара! Ой, сен қандай көрікті едің, менің сүйіктім!». «Жүсіп – деді ол, жалынышты күйден бірден қорқытуға көшіп, - егер сен менің көңілімді қалдырсаң, басыңа қасірет әкелем, аузыңа тікен сым кигізем, сені еш аямаймын!» [2;39-40].

Бұл оқиға Құран Кәрімде былайша өрбіген: «Жүсіп тұрған үйдің әйелі (Зилиха), оның көңілін өзіне тартпақшы болды да есіктерді бекітті: «Қане кел бері!», – деді. Жүсіп (Ғ.С.): «Аллаға сиынамын. Ол (ерің) қожайыным, мені жақсы орынға қойды. Шынында залымдар құтылмайды» деді [6;238].

Құран Кәрімнің «Жүсіп» сүресі түгелімен осы Жүсіп пайғамбар қиссасына арналған. Онда Потифар мен оның әйелдері жайлы мүлде сөз болмайды. Жүсіптің (бауырларының қастандығын тудырған) түс көруінен бастап, Зүлейханың Жүсіпті құрбыларына көрсеткенде олар қолдарын пышақпен кесіп алғанға дейінгі бүкіл оқиға баяндалады: «Зилиха, қатындардың өзіне сөгіс бергендіктерін естігенде; оларға шақыру жіберіп, олар үшін сүйеніп отыратын диван әзірледі де әрбіреуіне пышақ беріп, Юсыпқа: “Шық, оларға көрін!”,-деді. (Жеміс кесіп отырған қатындар,) оны көрген сәтте, бір түрлі ірі бағалап (естері шығып), өз қолдарын турады. Қатындар: «Ой Алла! Мынау адам емес; бұл біртүрлі құрметті періште-ақ қой» десті [6;239].

Құрандағы дәл осы көріністі Инжілден де кездестіруге болады: «Саған не болды, Зелика? – деді оған мысырлық құрбы қыздары.

- Перғауындар сүйіктісі, танымал көсемнің әйелі, саған енді не жетпейді?

- Маған не жетпейтінін сендер қазір білесіңдер - деді Зелика.

Мысырлық қыздар өзіне берілген жемістерді өткір пышақпен аршып отырған кезінде бөлмеге Зеликаның шақыруымен Жүсіп кіріп келді. Олардың көзі Жүсіптің жүзіне қадалып, қолдарын қан шыққанша кесіп алды. Танданыстан сілейіп, оның жүзіне қарап қалған олар кескен саусақтарынан қанның жеміске, үстелге, етегіне тамғанын көрмей, сезбей де қалды... [2;40].

Қасиетті Құран мен Инжілде Зылиханың құрбылары жеміс турады. Алайда Жүсіпбек Шайхисламов жариялаған «Қисса-и хәзірет Жүсіп гәләйһиссәләм мен Зылиханың мәселесі» атты дастанда Зылиханың құрбылары сәбіз турап отырады:

Қатындар пышақ, сәбіз қолына алды,
Жүсіпті көріп бәрі қайран қалды.
Жүсіпке қараймын деп есі кетіп,
Саусақтарын сәбіз деп турап салды [3;86].

Жүсіптің көркемдігіне тамсанамын деп қолдарын кесіп алған әйелдерге Зылиха Ағадада былай деп ұрысады: "Міне, сендер оны бір көргенде әдемілігіне таң қалып, тамсандыңдар. Онымен бір шатырдың астында күнде бірге жүрген мен қандай күйде екенмін? Оның құмарлығы күн өткен сайын ұлғайып, күшейе түсті. Ол жалынып, қорқытса да Жүсіп ырқына көнбеді» [2;40].

Ағададағы дәл осы суреттеу Жүсіпбектің дастанында да айна қатесі кездеседі:

Мен көргелі Жүсіпті жеті жыл-дүр,
Ғашықтық көрген сайын күнде артар.
Сонда-дағы сіздерден сабырым артық,
Мені енді өсек қылмай, жайыңа жүр! [3;87]

Ал Құранда Зылиха өз дегеніне көнбесе Жүсіпті зынданда шірететінін айтады: «Ал міне, мені өсектегендерің осы. Расында оның көңілін мен қаладым. Сонда да абырой сақтады. Және де ол әмірімді орындамаса, әлбетте, абақтыға салынып, қор болушылардан болады» деді [6;239].

Жүсіпбектің дастаныныңда Зылиха Жүсіпке арнап сарай салдырғанын, маржаннан тәж орнатқанын, алтын қамқа тон киіп, оны күтіп отырғанын жазады. Жүсіп жаныма келіп, тақта бірге отырсын деп сәлем айтады:

Сені көріп, кетіп тұр ақыл, һушым,
Өртеніп бара жатыр күйіп ішім.
Сарайдың жан-жағына көзіңді сал,
Жасаттым бұл сарайды сенің үшін. [3;79]

Ақыр соңында Зылиха ыңғайлы сәтті пайданалып, Жүсіпті қолға түсірудің амалын қарастырады. Оны бір күні оңаша жерде кездестіреді. Оқиғаның шиеленіскен тұсы Ағадада былай суреттелген: «Ніл өзенінің таситын күні туды. Зор қуанышпен, әуендетіп, билеген сансыз қауымның қолпаштауымен перғауын сарай қызметкерлерін ертіп қасиетті өзеннің жағасына кетті. Ол жаққа Потифар да барлық өз нөкерлерімен бірге кетті, оның үйінде тек Зелика мен Жүсіп қалды. Нәзік хош иіс себілген сәнді көйлегін қымбат бағалы тастармен көмкеріп, Зелика қазір Жүсіп өтуі тиіс қуыстардың біріне жасырынды. Адамды мас қылатын даршын мен ладан, мирра мен алозның хош иісі айналада аңқып тұрды. Аяқ сыбыры естіледі. Қашықтан Жүсіп көрінді... Ол тоқтап қалды. Айналада орнаған тыныштық пен хош иістің аңқып тұрғанынан біреудің өзіне жақындаудан сақтанатынын сезді. Ол арт жағына жалт қарады... Зелика бір қарғып, оның жанынан бір-ақ шықты. Оның киіміне жабысып қалды. Қанжардың жүзіндей найзағай оның қолына жарқ етті. «Сен менікіне барасың ба?» - деген сыбыр Жүсіптің құлағына қатқылдау естілді. Бір сәтте – бір серпілгенде – Жүсіптің сұлбасы ғайып болды, Зеликаның қолында оның жадағайының жыртығы қалды». [2;40]

Зылиханың Жүсіппен сарайда оңаша қалған жері Құран Кәрімде былайша өрбиді: «Екеуі есікке жүгірді де әйел, оның жейдесін арт жағынан жыртып алып қалды. Екеуі есік алдында әйелдің қожайынына кездесіп қалып, әйел еріне: «Сенің жұбайыңа жамандық ойлаған біреудің жазасы сөзсіз абақты немесе жан түршігерлік азап» деді [6;238]. Бұл оқиға дастанда да айна қатесіз ұшырасады:

Шыққан жерде Жүсіпті қуып жетті,
Жеткен соң, артқы етегін махкам тұтты.
Ұстаған жерін жыртып алып қалды,
Қарамай етегіне қашып кетті [3;84].

Одан кейін Зылиха өзін зорлағанын айтып, Жүсіпті кінәлайды. Әйелдің туысы осы оқиғаға куә болып: «Әйел жағынан бір айғақ: “Егер Юсуфтің жейдесі алдынан жыртылса, әйел шын айтты да ол, өтірікшілерден болады”. “Оның жейдесі артынан жыртылса, онда әйел өтірік айтты да Ол, шыншылдардан” деп куәлік берді...». «Сонда оның жейдесінің арт жағынан жыртылғанын көрген ері: «Міне бұл, әйелдер, сендердің қулықтарың. Расында сендердің амалдарың үлкен» деді [6;238] деген тұжырым Құранда айтылған. Құранда Жүсіп Құдайдың адал құлы болғандықтан осылай оны жамандық, арсыздықтан құтқардық делінген. Соңында Жүсіпті зынданға тастайды. Қасиетті

Құрандағы аяттарда Жүсіп пайғамбардың Зылихаға үйленгендігі жайында сөз жоқ. Бірақ оқиғаның Мысыр жерінде болғандығы айтылған. Зылиха аты аталмаған, тек әйел деп жазылған. Құран тапсірлерінде ол патша уәзірінің әйелі деп жазылған.

Осы оқиға негізінде алғаш рет шығыс әдебиетінде Фирдоуси, Ансари, одан кейін 1233 жылы Хорезмнен шыққан Құлғали деген ақын жазған. Аталмыш дастан біздің заманымызға «Жүсіп туралы аңыз» деген атпен жетті. Бұдан кейін «Иусуф уа Зулайха» деген дастан жазған Низами, Дүрбек, Андалиб, Рабғузи, Жәми, Шаинад Хамза, Назым Хикмет және т.б. шайырлар болды [1;31].

Дүрбек Алтын Орда мен Мауреннахрда 14-15 ғасырларда болған кейбір тарихи оқиғаларды өз дастанына өзек етіп алған. Әлемді дүр сілкіндірген Әмір Темірдің 1405 жылы 19-қаңтарда Отырар қаласында кенеттен қайтыс болғаны мәлім. Бұл хабарды естіген бойда-ақ Әмір Темір ұрпақтары тақ пен тәжге таласып, бүкіл Мауреннахр өңірін ұзақ жылдар бойы қанды шайқастар алаңына айналдырды. Осындай соғыстардың бірі Әмір Темірдің ұлы Шахрух пен немересі Халил арасында 1409 жылы Балх қаласы үшін болған еді. Бұл соғыста Балх қаласының халқы түгел қырылғанын Дүрбек өз көзімен көреді [4;6-7].

Қай шайырды алсақ та, дастанның соңын Жүсіптің кемеңгер даналығы мен темірдей төзімділігіне Мағриб елінің патшасы Таймус, Мысыр әміршілері Рян мен Әзиз ерекше риза болады. Соның арқасында Жүсіп Мысыр еліне патша болады. Патша Жүсіп бүкіл елдегі түрлі қантөгістер мен соғыстарды тоқтатып, бейбіт, бақытты өмір орнатады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әлібек Т., Алпысбаева Қ., Әуесбаева П. Кейбір халық әдебиеті үлгілерінің салыстырмалы текстологиясы. – Алматы, 2007. – 170 б.
- [2] Агада. Сказания, притчи, изречения талмуда и мидрашей / Перевод С. Г. Фруга. Вступ. ст. В. Гаркин. — Москва: Раритет, 1993. — 319 с.
- [3] Бабалар сөзі: Жүз томдық, 18-том. Ғапықтық дастандар – Астана: “Фолиант”, 2005 – 330 бет.
- [4] Дүрбек. Юсуф и Зулейха. Поэма в переводе Сергея Северцева – Москва: «Художественная литература», 1987 – 271 с.
- [5] Азибаева Б.У. Казахский дастанный эпос. – Алматы, 1998. – С. 271
- [6] Құран Кәрім: қазақша мағына және түсінігі. Ауд.: Халифа Алтай. – Сауд Арабия, 1991.

REFERENCES

- [1] Alibek T., Alpysbaeva Q., Auesbayeva P. Comparative textual criticism of some folk literature models. Almaty, 2007. 170 p.
- [2] Haggadah. Legends, parables and sayings of talmudand midrash / Translated by S. G. Fruga. V. Garkın’s introductory article. - Moscow: Rarity, 1993. 319 pages.
- [3] Ancestors’ words: one hundred volumes. 18 vol. Romantic dastans . Astana: "Foliant", 2005. 330 pages.
- [4] Durbek. Yusuf and Zuleikha. The poem in translation by Sergey Severtsev - Moscow: "Khudozhestvennaya literatura", 1987. 271 pages.
- [5] Azibaeva B.U. Kazakh dastanepic. Almaty, 1998. 271 pages
- [6] The Holy Quran: Kazakh values and concepts. Translated by Khalifa Altai. Saudi Arabia, in 1991.

УДК 398; 801.8

Ж.С. Керимбек

Институт литературы и искусства им. М. Ауэзова,
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, PhD докторант, Алматы

ОТБРАЖЕНИЕ ОБРАЗОВ «ЮСУФ-ЗЛИХА» В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: "Юсуф и Злиха" – это романтическая поэма, основанная на рассказе о Пророке Юсуфе, излагавшаяся в Коране и Библии. Рассказ начинается с трагедии на почве ревности между одиннадцатью сыновьями Пророка Иакова. Иаков очень любил младшего из сыновей - Юсуфа. Узнав о том, что отец хочет оставить свой трон и корону своему любимцу, разгневанные братья задумывают убийство младшего брата. Юсуф чудом остается живым благодаря ангелам-хранителям. В итоге, братья Юсуфа продали в рабство, надев на него оковы. В поэме описывается его тяжкая судьба в чужой стране.

Ключевые слова: кисса, хикаят, фольклор, образ, сюжет, дастан.